

Олена Подобєд, к. і. н.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Україна

УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ УСТАНОВИ У ПОВОЄННІЙ ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ

Olena Podobied, PhD in History

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTIONS IN POST-WAR WEST GERMANY

The article describes how in post-war West Germany Ukrainian scholars formed a congregation community, which, overcoming all difficulties, embarked on the development of national science and, as a consequence, the formation, preservation and development of the Ukrainian identity of displaced persons and refugees from Ukraine. During the period under review, the scientific institutions that operated in Ukraine were restored, as well as new ones were founded which became an integral part of the history of Ukrainian science. Most Ukrainian scholars were united as part of the Ukrainian Free Academy of Sciences and the Shevchenko Scientific Society. Important was the activity of the Museum-Archive of the Ukrainian Free Academy of Sciences, which collected and preserved materials on the history of Ukrainian emigration. The interests of Ukrainian scientists were defended by the Union of Scientists on emigration.

Keywords: science, scholar, West Germany, displaced persons, refugees, Ukrainian Free Academy of Sciences, Shevchenko Scientific Society.

У роки Другої світової війни на території Німеччини опинилося чимало українців, значний відсоток серед яких становила інтелігенція, зокрема наукова. Одним із важливих завдань на порядку денному української повоєнної еміграції була розбудова української науки як невід'ємної складової науки світової. Українські вчені лише перебуваючи у вимушеній еміграції, змогли утворити соборну громаду. Так, у повоєнні роки на німецькій землі зустрілися українські науковці з колишніх центрів Східної і Центральної Європи (Варшава, Прага, Подєбради, Берлін і Відень), які репрезентували «стару» довоєнну еміграцію, та представники «нової» еміграції з різних регіонів України^{1 2 3}. У Західній Німеччині перебувало понад 200 науковців⁴. Саме в епоху ДіПі вони отримали змогу познайомитися з науковими напрацюваннями один одного, обмінятися думками, познайомитися з іншим світоглядом та іншими ідеями. Частина з них стала щирими друзями: у наукових колах істориків Бориса Крупницького, Олександра Оглоблина та Наталію Полонську-Василенко навіть жартівливо називали «трьома мушкетерами»⁵. В епоху ДіПі відбувалося згуртування українських наукових сил для розбудови національного життя. Поряд із науковою роботою вчені приділяли багато уваги просвітництву: виступали у таборах із лекціями і доповідями, займалися публікаторською діяльністю. Пропонована тема ще не була у полі зору істориків, що й зумовлює актуальність розвідки.

Проблема знайшла часткове висвітлення у працях українських дослідників Б. Крупницького, О. Мазепа, В. Маруняка, О. Яся. Основу джерельної бази становлять архівні матеріали, спогади сучасників подій, зокрема Олекси Воропая та Наталії Полонської-Василенко, матеріали періодики. Автор ставить за мету з'ясувати діяльність українських наукових установ у Західній Німеччині у другій половині 1940-х рр.

¹ Крупницький, Б. (1959). *Історіознавчі проблеми історії України. Збірник статей*. Мюнхен: Український вільний університет, 124.

² Дмитрієнко, М., Ясь, О. (1997). Часопис Рід і Знамено та його внесок у розвиток української еміграційної історіографії. *Бібліотечний вісник*. Київ, 1, 32.

³ Мазепа, О. (2015). Українські геральдичні та генеалогічні інституції DP-періоду. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія Історичні науки*, 23, 103.

⁴ Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 1.

⁵ Ясь, О. В. (2004). Борис Крупницький (до 110-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. Київ, 6, 90.

Згідно з даними Спілки наукових працівників на еміграції, найчисельнішу наукову когорту у Західній Німеччині становили філологи (48 осіб); понад два десятки було лісників і агрономів (27), економістів (25), істориків і археологів (23); третю сходинку посідали інженери та медики (по 17), ботаніки (14), хіміки і юристи (по 13), мистецтвознавці і психологи (по 11); на четвертому місці опинилися фізики, зоологи і технологи (по 8), математики і біологи (по 7), геологи і теологи (по 6), географи (5), філософи і ветеринари (по 4) та військово-технічні спеціалісти (2)¹

Умови життя і праці українських учених епохи ДіПі нічим не відрізнялися від представників інших професій, які опинилися поза межами Батьківщини. Сучасник подій хімік Полікарп Герасименко-Волковинський констатував, що більшість науковців перебувала в повоєнній Західній Німеччині в «нужденних умовах»². Частина науковців літнього віку, у плани яких не входило залишати Західну Німеччину, потрапили до будинку літніх людей, який одна з його мешканок історик Наталія Полонська-Василенко визначила як «свалку», а частіше називала «старушатником»³.

Однак було б неправильним сказати, що науковці в таборах вели «вегетативне життя»⁴. Вони, попри всі матеріальні труднощі, провадили дослідження, продовжували писати праці, частину з яких мали можливість опублікувати не лише в Західній Німеччині, а й у Франції й Канаді, організовували виставки, виступали з доповідями. Так, мешкаючи в кімнаті на 30 осіб, історик Олександр Оглоблин досліджував походження «Історії Русів», а Наталія Полонська-Василенко, примостившись на валізі й поставивши на стільці друкарську машинку, друкувала спогади про Київ⁵. Роботи було чимало; виходили друком брошури, книги й окремі публікації в періодиці, однак їхні автори гонорарів зазвичай не отримували⁶.

Чинником, що не сприяв проведенню наукових досліджень, можна назвати значну розпорошеність науковців по містах і селах Західної Німеччини⁷. Це ускладнювало комунікацію, оскільки для обміну думок, проведення наукових дискусій за умов недоступності телефонного зв'язку доводилося задовольнятися листуванням, хоча більш дієвішими все ж були безпосередні контакти науковців. Останні стали практично неможливими після проведення в Західній Німеччині грошової реформи.

Реформування фінансової сфери Західної Німеччини призвело до припинення або локального проведення наукових сесій Української вільної академії наук і Наукового товариства ім. Шевченка. Наукові інституції прийняли рішення переходити на спілкування «кореспонденційною метою». Навіть вносилися пропозиції шляхом листування проводити засідання секцій, а результати досліджень оприлюднювати у вигляді рефератів віддрукованих на циклостилі⁸.

Брак коштів не давав можливості опублікувати значну частину праць й познайомити широку громадськість із результатами власних досліджень. Така безперспективність пригнічувала науковців, деяких із яких опановував відчай. Тут слід наголосити й на благодійності переміщених осіб і біженців з України, які подеколи жертвували власні скромні кошти для реалізації тих чи інших видавничих проєктів⁹.

Учені-гуманітарії перебували у трохи вигідніших умовах, на відміну від своїх колег природничиків, оскільки останні не мали для проведення досліджень реактивів і лабораторій зі спеціальним обладнанням¹⁰. Водночас гуманітарії, попри вивезені з України частини власних бібліотек і документи деяких архівів, також відчували брак фахової літератури, а історики – джерел дослідження^{11,12}. Сучасник подій Борис Крупницький згадував: щоб дістати певний том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського потрібно було докласти «надзвичайних

¹ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 181-182.

² Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 1.

³ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва, ф. 1306, оп. 1, спр. 43, арк. 2.

⁴ Полонська-Василенко, Н. (2011). *Спогади*. Київ: Києво-Могилянська академія, 524.

⁵ Там само.

⁶ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України, ф. 1306, оп. 1, спр. 43, арк. 7 зв.

⁷ *На чужині, Фільсбюрг* (1947, листопад, 29), 32, 6.

⁸ Крупницький, Б. (1959). *Історіознавчі проблеми історії України. Збірник статей*. Мюнхен: Український вільний університет, 133.

⁹ Там само.

¹⁰ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1331, арк. 23 зв.

¹¹ Полонська-Василенко, Н. (2002). *Історія України*. Київ: Либідь, 1, LXXVII.

¹² Кубійович, В. (1949). *Історія Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк-Мюнхен: НТШ, 48.

зусиль»¹. За обставин, що склалися, українські науковці співпрацювали допомагаючи один одному, навіть якщо мешкали в різних містах, зокрема, позичали або робили копії потрібних праць і надсилали їх для роботи колегам².

Науковці докладали зусиль до пошуку спонсорів, завдяки матеріальній допомозі яких представники українського наукового світу Західної Німеччини могли б хоч якось існувати. Згадуваний хімік Полікарп Герасименко-Волковинський, налагоджуючи співпрацю з очільником Українського наукового інституту Америки ентомологом Олександром Грановським, пропонував останньому матеріально підтримати українських учених, що опинилися в ДіПі-таборах, замовляючи їй оплачуючи їм виконання певних робіт. На думку П. Герасименка-Волковинського, гонорар у 50 американських доларів у вигляді надісланих цигарок, кави й одягу зміг би забезпечити існування одного ученого на німецькій землі протягом кількох місяців. Відповідно на початковому етапі для оплати праці 20 – 30 науковців потрібно було 1,5 – 2 тис. доларів³.

В організаційному плані соборна наукова громада спільними зусиллями відновлювала наукові установи довоєнного часу та створювала нові.

Наприкінці 1945 р. у Західній Німеччині українськими науковцями було створено Українську вільну академію наук (УВАН), яка мислилася спадкоємницею традицій Всеукраїнської вільної академії наук. Установа ставила на меті об'єднати всі українські наукові сили еміграції, репрезентувати «справжню українську непартійну науку перед науковою громадськістю світу» та протистояти «вищою якістю наукової праці [...] іншому центрові, центрові фальшивої науки в нашій поневоленій країні»⁴. Організатори УВАН розглядали науку як складову частину «українського визвольного державно-творчого змагання»⁵. У різні часи наукову інституцію очолювали історик Дмитро Дорошенко (1946 – 1951 рр.), літературознавець Леонід Білецький (1951 – 1953 рр.) та ін.⁶

Структурно УВАН складалася з чотирьох відділів: історично-філологічно-філософічного, правничо-економічного, природознавчого з підвідділом медичних наук, математичного з підвідділом технічних наук. Окрім того, у системі УВАН науковці однієї спеціальності створювали групи, у яких і працювали⁷. Членам організації присвоювалися такі звання: дійсний член, член-кореспондент і науковий співробітник. Науковий штат інституції збільшувався з року в рік: у 1945 р. – 12, 1946 р. – 92, 1947 р. – 150, 1950 р. – 261 особа (з них 54 дійсні члени, 53 члени-кореспонденти, 154 наукові співробітники)⁸.

Українська вільна академія наук займалася організацією та проведенням наукових конференцій із різних спеціальностей, а також публікаторською діяльністю. Так, за даними історика Володимира Маруняка, за 2,5 роки (1946 – перша половина 1948 рр.) відбулося 39 наукових конференцій, на яких виголошено 239 доповідей (за даними сучасника подій історика Петра Курінного – 45 наукових конференцій і 210 доповідей⁹)^{10 11 12 13 14 15 16}. Це давало можливість

¹ Крупницький, Б. (1959). *Історіознавчі проблеми історії України. Збірник статей*. Мюнхен: Український вільний університет, 131.

² Мазепа, О. (2015). Українські геральдичні та генеалогічні інституції DP-періоду. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія Історичні науки*, 23, 105.

³ Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф. 53, оп. 1, спр. 10, арк. 3.

⁴ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1380, арк. 29.

⁵ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1380, арк. 29.

⁶ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 178.

⁷ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1362, арк. 13 зв.

⁸ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 179.

⁹ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1380, арк. 29.

¹⁰ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 179.

¹¹ Воропай, О. (1970). *В дорозі на Захід Щоденник утікача*. Лондон: Українська видавнича спілка, 173.

¹² Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1327, арк. 1-3.

¹³ *Час, Нюрнберг* (1947, липень, 27), 30, 8.

¹⁴ *Час, Нюрнберг* (1947, серпень, 17), 33, 6.

¹⁵ *Час, Фюрт; Баварія* 1946, листопад, 24), 46, 8.

¹⁶ Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, фонд рукописів, архів ОМУС, н/доп. 10346, арк. 8.

обмінятися думками, згенерувати нові ідеї. Серед видавничих проєктів слід назвати наукову періодику «Літопис УВАН», «Бюлетень УВАН» та майже шість десятків опублікованих праць, зокрема Аркадія Животка, Дмитра Зайціва, Наталії Кордиш, Петра Курінного, Юрія Сірого, Степана Смаль-Стоцького, Дмитра Чижевського¹. Усі видання побачили світ за фінансового сприяння Товариства прихильників УВАН².

При Українській вільній академії наук працювали наукова бібліотека, Товариство охорони українських пам'яток на чужині, що збирало й зберігало рукописні і друковані джерела та твори мистецтва, а також Музей-архів, про який ітиметься далі.

Літературознавець Юрій Бойко в листі до поета і перекладача Михайла Ореста наприкінці 1948 р. повідомляв, що Президія УВАН ухвалила заснувати Інститут державного планування при УВАН. Планувалося, що завданням Інституту буде провадження наукових досліджень, які створять основу для державного планування «різних ділянок українського життя в майбутній Українській Самостійній Державі»³. Відповідно робота установи мала відповідати завданням, які висував Виконавчий орган УНР в екзилі. Уповноважений у справі організації Інституту Юрій Бойко наголошував, що для будівництва майбутнього потрібно дослідити всі аспекти життя українців останніх десятиліть, зокрема народну психологію, етнографію, демографію, економіку, культуру й релігію⁴.

Після завершення Другої світової війни в середовищі української інтелігенції виникла ідея створити за зразком Празького архіву установу, яка б збирала і зберігала матеріали з історії української еміграції. Перші документи були придбані у травні 1945 р.: українські календарі, видані І. Штайнбреном у містечку Вімперк на початку ХХ ст. та в селищі Трансфельден – поетична рукописна збірка представника «празької школи» Юрія Чорного⁵. Таким чином, було започатковано фонд друкованих видань і літературний архів. Очолював Музей-архів історик-архівіст Володимир Міяківський. Спочатку установа розташовувалася в підвалі 4-го блоку табору Сомме-Казерне в Аугсбурзі⁶, згодом, переїхавши до Ульму, отримала дві просторі кімнати.

Музей-архів УВАН ставив за мету збирати матеріали для майбутніх сховищ вільної України. На думку керівника Ресорту освіти, культури і віросповідань Виконного органу УНР-ади Юрія Бойка, діяльність установи мала «велику політичну і культурну вагу»⁷. Налагодивши контакти з іншими українськими бібліотеками і музеями, що створювалися в Західній Німеччині, Музей-архів почав збирати по сім примірників друкованих видань. Так, для архівосховищ Києва збирав документи Музей-архів в Аугсбурзі; для Львова – у Карльсфельді, а згодом у Берхтесгадені, бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка (бібліограф Володимир Дорошенко); для Харкова – Музей Шевченка в англійській окупаційній зоні (громадський і культурний діяч Леонід Бачинський); для Праги – в Ашаффенбурзі (журналіст Аркадій Животко); університетський примірник – Український вільний університет у Мюнхені, а також примірник для Ватиканської бібліотеки і один примірник «місцевий» для кожної країни розселення української еміграції. Кожне архівосховище збирало по 7 примірників усіх видів друкованих видань; один примірник залишало у себе, а решту надсилало до Музею-архіву УВАН, який став центральним сховищем і розподіляв примірники між іншими⁸.

За 1945 – 1949 рр. зусиллями Музею-архіву УВАН було зібрано близько 90 % усієї друкованої продукції українських біженців і переміщених осіб американської окупаційної зони Німеччини⁹,

¹ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 180, 398-399.

² Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1380, арк. 29.

³ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 42, арк. 1.

⁴ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 42, арк. 1.

⁵ Міяковський, В., Волошина, О., Іванівська, Т. (1966, серпень, 26). Музей-архів ім. Дм. Антоновича Української Вільної Академії Наук. *Свобода, Джерзі Ситі; Нью-Йорк*, 5.

⁶ Воропай, О. (1970). *В дорозі на Захід Щоденник утікача*. Лондон: Українська видавнича спілка, 171.

⁷ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 226, од. зб. 720, арк. 1.

⁸ Міяковський, В., Волошина, О., Іванівська, Т. (1966, серпень, 26). Музей-архів ім. Дм. Антоновича Української Вільної Академії Наук. *Свобода, Джерзі Ситі; Нью-Йорк*, 5.

⁹ Міяковський, В., Волошина, О., Іванівська, Т. (1966, серпень, 26). Музей-архів ім. Дм. Антоновича Української Вільної Академії Наук. *Свобода, Джерзі Ситі; Нью-Йорк*, 5.

а також рукописи й чернетки українських письменників¹. Окрім того, у фондах установи зберігалася україномовна преса з Бельгії, Канади, США, Франції та ін.² Сучасник подій історик Ілля Борщак слушно зауважував, що найкращим показником «українського буття» є «поважні книжки в руках поважних людей»³. З початком масового виїзду за океан Музей-архів УВАН зі своїми фондами перебрався до США. Високо оцінюючи діяльність очільника установи В. Міяківського, етнолог Олекса Воропай зазначив: «Колись історики скажуть йому «спасибі!». І справді, завдяки подвижницькій роботі Володимира Варламовича та його колег історики отримали безцінні джерела для дослідження епохи ДіПі.

Дбали про створення власних архівів інші народи, що опинилися в еміграції. Архів російської еміграції, створений при Руській бібліотеці в Мюнхені, ставив за мету зібрати і зберегти друковане слово російської еміграції Західної Німеччини. З документами, що характеризували культурне та політичне життя російської еміграції, могли б працювати еміграційні та закордонні науковці, а також усі читачі бібліотеки. Архів закликав громадськість пожертвувати екземпляри російських газет, брошур і книг, що побачили світ в еміграції, однак не виключалася можливість придбання найцінніших примірників. Особливу цінність для архіву становили ротаторні видання, зокрема періодика, інформаційні бюлетені, прокламації, летючки, книги і брошури⁴. У свою чергу Прес-бюро російської еміграції з осередком у Мюнхені у 1951 р. повідомляло, що готове сплатити 10 пфенінгів за один екземпляр журналів, бюлетенів і летючок, виданих на ротаторі протягом 1945 – 1951 рр.⁵

Цінність створення переміщеними особами і біженцями у Західній Німеччині своїх національних архівів ще більше актуалізувалася на фоні вивезення з Європи наприкінці Другої світової війни до СРСР значних комплексів архівних матеріалів, зокрема української політичної еміграції. Після науково-технічного опрацювання документи було на десятиліття засекречено й вони використовувалися «лише в «оперативних» цілях, з метою одержання інформації про діяльність установ, організацій та окремих представників української еміграції»⁶.

У березні 1947 р. у Мюнхені відновлено діяльність Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), заснованого ще 1873 р. у Львові. Відновлення наукової установи стало можливим через те, що трохи більше половини її членів разом із очільником антропологом і зоологом Іваном Раковським опинилися в Західній Німеччині⁷. Товариство ставило за мету гідно продовжувати наукові традиції, сформовані за десятиліття роботи. Головою НТШ черговий раз обрано І. Раковського, який на той час мешкав в Австрії, його заступником – мовознавця Зенона Кузеля, генеральним секретарем – історика Володимира Кубійовича.

На момент відновлення діяльності НТШ нараховувало 110 дійсних членів, тобто об'єднало добру половину українських науковців Західної Німеччини. У зв'язку з виїздом за океан чисельність Товариства зменшувалася і в 1949 р. становила 81 дійсний член (із них у Західній Німеччині – 51, у Канаді та США – по 11, в інших країнах – 8)⁸.

У структурі НТШ сформувалося три секції: історико-філософська під керівництвом філософа Івана Мірчука, філологічна на чолі з літературознавцем Леонідом Білецьким і математично-природничо-лікарська, очолювана геологом і географом Юрієм Полянським⁹. У складі історико-філософської секції постали такі комісії, як історична, філософсько-педагогічна, права й економіки та археологічна. У структурі філологічної секції діяли етнологічна, музикологічна, літературознавча, мовознавча, бібліографічна комісії та комісія класичної філології. У свою чергу географічна та фізіографічна комісії перебували у складі математично-природописно-лікарської секції. Окрім того,

¹ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 555, арк. 4.

² Воропай, О. (1970). *В дорозі на Захід Щоденник утікача*. Лондон: Українська видавнича спілка, 172.

³ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 68, арк. 2.

⁴ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1319, арк. 1.

⁵ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1320, арк. 1.

⁶ Палієнко, М. (2008). *Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)*. Київ: Темпора, 2008, 325-326.

⁷ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1355, арк. 98.

⁸ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 176.

⁹ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1355, арк. 98 зв.

було утворено кілька інститутів: Інститут енциклопедії, Інститут бібліологічний, Інститут української мови, Інститут національних дослідів^{1 2}. На них покладалося вирішення тих актуальних питань, які мали допомогти «нації в її визвольній боротьбі, – адже українська наука й українські вчені мають бути речниками української справи перед чужим світом»³.

Наповнення бюджету товариства здійснювалося за рахунок благодійництва. Так, Комітет приятелів НТШ при Об'єднанні українських приватних підприємців, Український американський об'єднаний допомоговий комітет у Філадельфії (США), кардинал Євген Тісеран, секретар Священної конгрегації для Східної Церкви у Римі та ін. жертвували кошти, на які НТШ видавало наукові праці й виплачувало скромні гонорари їхнім авторам⁴.

За 1947 – 1951 рр. Наукове товариство ім. Шевченка видало «Енциклопедію українознавства» (3 т. за ред. В. Кубійовича, Мюнхен, 1949), праці антрополога Ростислава Єндика, правознавця Ярослава Падох⁵ й історика Омеляна Пріцака⁶, «Записки НТШ» (4 т., Мюнхен, 1948 – 1949), «Історію Наукового Товариства ім. Шевченка» (Нью-Йорк; Мюнхен, 1949)⁷, кварталник «Сьогодні й минуле» (2 ч., Мюнхен, 1949)⁸, «Хроніку НТШ»⁹. Готувалися до друку збірник «Україна під Советами», який мав би «представити історію українського народу під большевицькою окупацією»¹⁰ та ін.

Крім УВАН і НТШ, у Західній Німеччині діяли й інші наукові установи, зокрема Українське наукове економічне товариство при Українській економічній високій школі, Науковий сектор Українського технічно-господарського інституту, Українське історично-філологічне товариство¹¹. Улітку 1950 р. у Мюнхені російські біженці та переміщені особи заснували Інститут з вивчення історії та культури СРСР, що фінансувався Американським комітетом для визволення від більшовизму¹². У його роботі брали участь українці, росіяни, грузини, вірмени, калмики, туркестанці, представники тюркських народів, які досліджували актуальні проблеми радянознавства¹³.

Потреба створення належних умов для праці українських науковців, які опинилися у Західній Німеччині, а також необхідність об'єднання всіх наукових сил спричинили створення 1947 р. у Новому Ульмі професійної організації, яка отримала назву Спілка українських наукових працівників на еміграції^{14 15}. Біолог Михайло Ветухів був обраний головою Спілки.

У резолюції I З'їзду Українських наукових працівників на еміграції в 1947 р. визначено завдання, що стояли перед науковцями. Серед них «захист української нації від наступу на неї ворожих тоталітарних ідеологій», «тримати на високому рівні в умовах демократії українську духовність для збереження її для нашої нації і для репрезентації перед зовнішнім світом»¹⁶. На думку зарубіжного історика Володимира Маруняка, заслугою Спілки стало проведення реєстрації українських науковців Західної Німеччини й Австрії. Отож, у згаданих країнах перебувало 277 науковців різних галузей, з яких 104 викладачі вишів¹⁷. Далі історик подав кількість

¹ *На чужині, Фільсбюрг* (1947, листопад, 29), 32, 6.

² Кубійович, В. (1949). *Історія Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк-Мюнхен: НТШ, 49.

³ Там само, 48.

⁴ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1355, арк. 98 зв.

⁵ Падох, Я. (1951). *Нарис історії українського карного права*. Мюнхен: Молоде життя.

⁶ Пріцак, О. (1948). *Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 р.* Мюнхен: НТШ.

⁷ Кубійович, В. (1949). *Історія Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк-Мюнхен: НТШ.

⁸ *Сьогодні й минуле, Мюнхен* (1949), 1-2.

⁹ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея. Т. 1: Роки 1945 – 1951, 178, 399.

¹⁰ *Історія Наукового Товариства ім. Шевченка* (1949). Нью-Йорк; Мюнхен: НТШ, 49.

¹¹ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 181.

¹² Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 226, од. зб. 36, арк. 1.

¹³ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1359, арк. 2 зв.

¹⁴ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1363, арк. 49 зв.

¹⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5235, оп. 1, спр. 2111, арк. 44.

¹⁶ Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 216, од. зб. 1363, арк. 49 зв.

¹⁷ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951*. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 181.

науковців за спеціальностями, порахувавши які, отримуємо трохи більші цифри – 284 і 119 відповідно¹.

У 1947 р. у Мюнхені засновано Союз українських інженерів і техніків на еміграції. Організацію очолив Євген Вертипорох, на посаду секретаря обрали Івана Яновича. Союз зробив підрахунки кількості українських інженерів, які опинилися в Західній Німеччині, надавав матеріальну допомогу тим, хто її потребує і сприяв еміграції інженерів за океан².

Таким чином, у повоєнній Західній Німеччині українські науковці утворили соборну громаду, яка, переборюючи всі труднощі, взялася до розбудови вітчизняної науки і як наслідок – формування, збереження і розвитку української ідентичності переміщених осіб і біженців з України. У розглядуваний період відновлювалися наукові інституції, що діяли в Україні, а також засновувалися нові, які стали неодмінною складовою історії науки України. Більшість українських науковців були об'єднані у складі Української вільної академії наук та Наукового товариства ім. Шевченка. Їхні інтереси відстоювала Спілка наукових працівників на еміграції.

References:

1. Krupnytskyi, B. (1959). *Istoriioznavchi problemy istorii Ukrainy. Zbirnyk statei* [Historical problems of Ukrainian history. Collection of articles]. Munich: Ukrainyskyi vilnyi universytet. [in Ukrainian].
2. Dmytriienko, M., Yas, O. (1997). Chasopys Rid i Znameno ta yoho vnesok u rozvytok ukrainskoi emigratsiinoi istoriografii [The journal Family and Znameno and its contribution to the development of Ukrainian emigration historiography]. *Biblioteknyi visnyk* [in Ukrainian], Kyiv, 1, 32-37. [in Ukrainian].
3. Mazepa, O. (2015). Ukrainski heraldychni ta henealohichni instytutsii DP-periodu [Ukrainian heraldic and genealogical institutions of the DP-period]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Serii Istorychni nauky* [in Ukrainian], 23, 103-108. [in Ukrainian].
4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky [Central state archive of foreign ukraine], *f. 53, desc. 1, case. 10, 3 ark.* [in Ukrainian].
5. Yas, O.V. (2004). Borys Krupnytskyi (do 110-richchia vid dnia narodzhennia) [Boris Krupnytsky (to the 110th anniversary of his birthday)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Kyiv, 6, 83-94. [in Ukrainian].
6. Marunyak, V. (1985). *Ukrayins'ka emigratsiya v Nimechchyni i Avstriyi po druhiy svitoviy viyni. Roky 1945-1951.* [Ukrainian emigration in Germany and Austria during the World War II. Years 1945-1951]. Munich: Akademichne vydavnytstvo d-ra Petra Beleya, 1. [in Ukrainian].
7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury ta mystetstva Ukrainy [Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine], *f. 1306, desc. 1, case. 43, 50 ark.* [in Ukrainian].
8. Polonska-Vasylenko, N. (2011). *Spohady* [Memoirs]. Kyiv: Vydavnychi dim Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian].
9. *Na chuzhyni* [In a foreign country], Fil'sbiburh (1947, November, 29), 32. [in Ukrainian].
10. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1331, 61 ark.* [in Ukrainian].
11. Polonska-Vasylenko, N. (2002). *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. Kyiv: Lybid, 1. [in Ukrainian].
12. Kubyovych, V. (1949). *Istoriia Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka* [History of the Shevchenko Scientific Society]. New York; Munich: NTSh. [in Ukrainian].
13. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1380. – 131 ark.* [in Ukrainian].
14. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1362, 23 ark.* [in Ukrainian].
15. Voropai, O. (1970). *V dorozhi na Zakhid. Shchodennyk utikacha* [On the way to the west. Diary of a fugitive]. London: Ukrainska vydavnycha spilka. [in Ukrainian].
16. *Chas* [Hour], Nuremberg (1947, June, 27), 30. [in Ukrainian].
17. *Chas* [Hour], Nuremberg (1947, August, 17), 33. [in Ukrainian].
18. *Chas* [Hour], Furth; Bavaria (1946, November, 24), 46. [in Ukrainian].
19. Muzei teatralnoho, muzychnoho ta kinomystetstva Ukrainy [Museum of theatrical, musical and cinema of Ukraine], *fond rukopysiv, arkhiv OMUS, n/dop. 10346.* [in Ukrainian].
20. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 42, 3 ark.* [in Ukrainian].

¹ Маруняк, В. (1985). *Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: роки 1945 – 1951.* Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1, 181-182.

² *Інженери-українці в діяспорі.* Торонто: Basilian Press, 39.

21. Miiakovskiy, V., Voloshyna, O., Ivanivska, T. (1966, August, 26). Muzei-arkhiv im. Dm. Antonovycha Ukrainskoi Vilnoi Akademii Nauk [Dm. Antonovich Archives Museum of the Ukrainian Free Academy of Sciences]. *Svoboda*, Jersey City; New York, 158, 5. [in Ukrainian].
22. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 226, od. zb. 720, 17 ark.* [in Ukrainian].
23. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 555, 6 ark.* [in Ukrainian].
24. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 68, 2 ark.* [in Ukrainian].
25. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1319, 1 ark.* [in Ukrainian].
26. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1320, 1 ark.* [in Ukrainian].
27. Paliienko, M. (2008). *Arkhivni tsentry ukrainskoi emigratsii (stvorennia, funktsionuvannia, dolia dokumentalnykh koleksii)*. [Archival centers of Ukrainian emigration (creation, functioning, the fate of documentary collections)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
28. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1355, 111 ark.* [in Ukrainian].
29. Padokh, Ya. (1951). *Narys istorii ukrainskoho karnoho prava* [An Essay on the History of Ukrainian Criminal Law]. Munich: Molode zhyttia, 133. [in Ukrainian].
30. Pritsak, O. (1948). *Soiuz Khmelnytskoho z Turechchynoiu 1648 r.* [Union of Khmelnytsky with Turkey in 1648]. Munich: NTSh, 24. [in Ukrainian].
31. Sohochasne y mynule [Present and past] (1949), Munich, 1-2. [in Ukrainian].
32. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 226, od. zb. 36, 12 ark.* [in Ukrainian].
33. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1359, 40 ark.* [in Ukrainian].
34. Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Institute of Literature T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine], *f. 216, od. zb. 1363, 72+1 ark.* [in Ukrainian].
35. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governance and Management of Ukraine], *f. 5235, op. 1, spr. 2111, 57 ark.* [in Ukrainian].
36. *Inzhenery-ukraintsi v diiaspori* (1992). [Engineers are Ukrainians in the diaspora]. Toronto: Basilian Press. [in Ukrainian].